

TO'RA SULAYMON SHE'RLARIDA DIALEKTIZMLAR

Vazira Ahmadqulova¹, Xusniddin Xaitov²

¹Prezident ta'lim muassasalar agentligi tizimidagi
Halima Xudoyberdiyeva ijod maktabi o'quvchisi

²Ilmiy rahbar

Prezident ta'lim muassasalar agentligi tizimidagi
Halima Xudoyberdiyeva ijod maktabi o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.5942606>

Annotatsiya: Ushbu maqolada atoqli shoir To'ra Sulaymonning "Sensiz yolg'iz, g'arib bo'ldim" nomli saylanmasidan o'rin egallagan ba'zi she'rlarning til xususiyatlari haqida fikrlar bildirilgan. Bunda asosan shoirning asarlari matnidagi dialektal so'zlarning qo'llanilishi bilan bog'liq jihatlarga baho berilgan.

Kalit so'zlar: atoqli shoir, T.Sulaymon she'rlari, til xususiyatlari, dialektal so'zlar, ichki manba, sheva, adabiy til, o'zbek dialektologiyasi, fonetik xususiyat, leksik xususiyat va grammatik xususiyat.

ДИАЛЕКТИКА В СТИХИ ТУРЫ СУЛЕЙМАН

Аннотация: В статье дается представление о языковых особенностях некоторых стихов, имевших место в номинации выдающегося поэта Туры Сулаймана "Я один без тебя, язадушен". В основном оцениваются особенности использования диалектических слов в творчестве поэта.

Ключевые слова: выдающийся поэт, стихи Т.Сулеймана, лингвистические особенности, диалектные слова, внутренний источник, диалект, литературный язык, узбекская диалектология, фонетический характер, лексический характер, грамматический характер.

DIALECTICS IN TURA SULAYMAN'S POEMS

Annotation: This article talks about language features of some poems taken from the selected "You are not alone, become helpless" of the prominent poet Tura Sulaymon. In the works of the of the poet we can witness mostly the evaluation of the case where the text dialectal words are used.

Key words: prominent poet, poems of T.Sulaymon, language peculiarities, dialectal word, inner source, accent, literary, language, uzbek dialecology, phonetic features, lexic-grammatical features.

O'zbek adabiy tilining leksik qatlami boyib borishida shevaga oid so'zlar ichki manba bo'lib xizmat qiladi. Shevaga xos so'zlar badiiy asarlar tarkibida keng ko'lamda muntazam qo'llanilishi natijasida adabiy til qatlamiga singib borishi ta'minlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov “Xalqning milliy madaniyati va o‘ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo‘lish o‘zbek tilini rivojlantirish, bu tilning davlat maqomini izchil va to‘liq ro‘yobga chiqarish” davlat ahamiyatiga molik ekanligini ta’kidlagan edi. Bu borada xalqning milliy madaniyati va o‘ziga xosligini ifoda etishda o‘zbek adabiyotida xalqona ohangdor asarlar yaratib, she‘rlari qo‘shiqqa aylangan, o‘zidan ulkan ijodiy meros qoldirgan shoirlardan biri sifatida To‘ra Sulaymon nomini tilga olish mumkin. Bu ijodkor XX asrning 70-yillarida ijod maydonida paydo bo‘ldi. U qo‘llagan dialektizmlar xalq tiliga bo‘lgan e‘tiborni dalillab beradi, deyish o‘rinlidir. Shoir xalq diliga, tiliga singishi uchun yo‘l qidirgan, chunki uning aksariyat she‘rlarida shevaga xos so‘zlar qo‘llanilganligining guvohi bo‘lishimiz mumkin. “Sheva – biror tilning o‘ziga xos fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarga ega bo‘lgan eng kichik qismi”. [1, 6] Shoirning she‘rlari bizningcha, dialektal matnlar majmuini tashkil qilib, deyarli har birida dialektizmlarga duch kelish mumkin. Xususan, “Gul sayli” she‘ridan parcha keltiramiz:

– Ohu lola, – qut lola,

Qiyosi yo‘q – toq lola.

Sipoligi sababli

*Dilga **yovuq**roq lola. [2, 27]*

Parchada shoir xalq tiliga murojaat etib, lolaning sipoligi sababli dilga yaqinligini ta’kidlaydi. **Yovuq** dialektal so‘zi o‘zbek adabiy tilida **yaqin** tarzda qo‘llaniladi. Shuningdek, she‘rning davomida ishlatilgan mehmon bo‘lmoq so‘zi o‘rnidagi **qo‘noq bo‘lmoq** so‘zi ham shevaga mansub. Bu so‘z “Attuhfatuz zakiyatu fillug‘atit turkiya” asarida “qo‘naqladi” ko‘rinishida ifodalangan. [3, 17]

Biz o‘n chog‘li qiz-yigit davrani ko‘rib qaytdik,

Qimizlikning bo‘yini sarviga yo‘yib qaytdik.

*Oy chiqqanda **qo‘noqlab** ko‘kka tutashib qaytdik,*

Gul sayliga cho‘ponning nomini qo‘shib qaytdik.

Shoir “Yaxshi” deb nomlangan she‘rida **bedov** so‘zini qo‘llagan. Bu so‘z “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da *uchqur, o‘ynoqi* (ot haqida) degan ma‘noni ifodalaydi. [4] Otga xos xususiyatni ochishda bedov epiteti folklor asarlarida otlashgan holda ko‘p uchraydi. Xususan, “Kun hisobin oy olar, Bedav o‘rnin toy olar” maqolida **bedav** tarzida ishlatilgan.

*Tog‘dan oshmoqlikka **bedov** ot yaxshi.*

Chavandozga, bilsang, xonazot yaxshi.

Qiz-yigit bor erda muhabbat yaxshi.

Etar-etmas kunda qanoat yaxshi. [2, 28]

Ot bilan bog‘liq so‘zlarni qo‘llash shoir To‘ra Sulaymon ijodiga xos. Quyidagi she‘rga e‘tibor qaratamiz. Yo‘rg‘alab yuradigan otga nisbatan yo‘rg‘a so‘zi ishlatiladi. Shoir she‘rning ikkinchi satrida yo‘rg‘a otni **yo‘rtoq** ko‘rinishda ifodalaydi.

*Baxti barhaq cho‘ponlar yo‘rg‘a minar, deganday,
Qay bировlar **yo‘rtoqni** zo‘rg‘a minar, deganday,
Ba‘zi tunlar darada tunab o‘tib boraman,
Qay bir erda baxtimni sinab o‘tib boraman.*

“Boshlama” she‘rida tez ma‘nosida uchraydigan **yugrug** ham shevada keng qo‘llaniladi. So‘z fonetik hodisaga uchragan, bu fonetik-leksik dilaektizmning namunasi.

***Yugrug** ko‘ngil tog‘larning
Sirin bilmoq istaydi.
Har giyoh, har toshini
Kuyga solmoq istaydi. [2, 31]*

“Menga tugal yurak kerak, dil kerak” nomli she‘riy parchada **yilitma, yorti** birliklarini ko‘ramiz. Xalqimizda kechqurun pishirilgan taomni ortib qolgan qismi ertalab tanovul qilingan. Bu taom olovda qayta isitilganligi – ilitilganligi uchun shevada yilitma yoki jilitma deb atalgan. Bu so‘zning asosini ilimoq fe‘li tashkil etadi. Ili fe‘liga **-t** orttirma nisbat shakli hamda **-ma** narsa-predmeti oti yasovchi qo‘shimchasi qo‘shilgan. Shuningdek, **yorti** dialektizmi adabiy tilda yarim ko‘rinishda ishlatiladi.

*Achchiq bo‘lsa – uvdav bo‘lsin.
Chuchuk bo‘lsa suvday bo‘lsin.
Yilitma osh – **yorti** oshdir, yoronlar,
Yorti oshdan ko‘ngil g‘ashdir, yoronlar. [7, 37]*

“Qipchoq lahjasida harakat nomi **-v, -uv** affiksi bilan ifoda qilinadi: boruv – baruv, keluv – keluv, qoluv – qaluv”. [5, 8]

Shoir she‘rlarida ba‘zi harakat nomiga oid so‘zlar xuddi shu lahjadagi kabi qo‘llanilgan. **Eruv**ning asosi – eri fe‘li. Bu so‘zga **-v** harakat nomi qo‘shilgan.

*Anhor to‘lib suv kelsin –
Soy to‘lib **eruv** kelsin.
Suv yuzida oq g‘oz-u
Suqsurday suluv kelsin.*

“Orzularim” nomli she‘rida qo‘noq so‘zi qo‘llangan. Qo‘noq so‘zi adabiy tilda mehmon tarzida ishlatiladi. Bu erda shoir quvnoq so‘ziga hamohang – qofiyadosh so‘z topishda shevaga oid so‘zga murojaat etgan.

Islom shoir baytiday

Sho'x bo'lsa, quvnoq bo'lsa,

Qo'sh bulbul bayotiday

*Har dilga **qo'noq** bo'lsa.* [2, 58]

“Dilda armon ne qilsin” parchasida cho‘pon so‘zini **qo‘ychibon** ko‘rinishda ifodalagan. Og‘zaki nutqda qo‘ychibon so‘zi – qo‘ychuvon tarzida ko‘p uchraydi. Shoir esa bu qo‘ychibon deb qo‘llab, hududiy tasavvur uyg‘otadi.

Olmalig atrofida

Yoridan qo‘ychibon shod,

Qo‘ychibon – kaminangiz,

Bundan mohitobon shod. [2, 71]

“Do‘mbiram” she‘rida tutish so‘zigi **tutuv**, ya‘ni **-uv** harakat nomi qo‘shimchasini sheva ko‘rinishidan foydalangan.

Ov sirini bilmasang,

Tutuv bermas suralay.

Bo‘zlamasang to‘rg‘ayday,

Ranjir ko‘zi quralay. [2, 97]

“Bo‘lmasa” she‘rida qo‘nalg‘a so‘zi shevaga xos bo‘lib, makon ma‘nosini bildiradi. Shoir adabiy til va sheva so‘zini ketma-ket qo‘llagan.

Cheksiz samo bo‘lmas tiniq, beg‘ubor,

Qo‘nalg‘a, makonsiz kezar kabutar.

Barcha erga birday kelmagay bahor,

Magar er yuzida tinchlik bo‘lmasa. [2, 105]

Ko‘rinib turibdiki, To‘ra Sulaymon asarlari tili shevaga xos so‘zlar bilan anchagina boyitilgan. To‘plamdan o‘rin egallagan she‘rlar matnidagi dialektal so‘zlar xalqqa xos ruhiyatni ifodalashga, nutqiy o‘ziga xoslikni ta‘minlashga xizmat qilgan deyish mumkin. Shoir dialektimzlarni o‘z asarlarida aks ettirib, milliy tilimiz xususiyatlarini jilolantirishga o‘z hissasini qo‘shishga erishgan.

Shoir o‘z she‘rlarida dialektizmlarning leksik-fonetik turlaridan unumli foydalangan. Albatta, u qo‘llagan dialektizmlar qipchoq lahjasiga tegishli leksik birliklardir. Yuqoridagi misollar tahlilidan ko‘rinib turibdiki, shoir “men”ligini ko‘rsatish va saqlash maqsadida she‘rlarida o‘z shevasining leksik-fonetik xususiyatlaridan foydalanishga keng e‘tibor qaratgan.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR
RO'YXATI**

1. Reshetov B, Shoabdurahmonov Sh. O'zbek dialektologiyasi. –Toshkent:, 1978. 232 b.
2. Sulaymon T. Sensiz yolg'iz, g'arib bo'ldim. – Toshkent:, Movarounnahr nashriyoti. 2013. 399 b.
3. Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya. –Toshkent:, Fan nashriyoti. 1968. 278 b.
4. Ma'rufov tahriri ostida. O'zbek tilining izohli lug'ati.– Moskva:, Rus tili nashriyoti. 1981. 632 b.
5. Ashirboev S. O'zbek dialektologiyasi.–Toshkent:, Navro'z nashriyoti. 2016. 152.

